

УДК 338

Оразбекұлы Бахыт - э.ғ.к, доцент (Талдықорған, І. Жансүгіров атын. ЖГУ)

БРОКЕРЛІК ЖӘНЕ ДИЛЕРЛІК ҰЙЫМДАРДЫҢ ЕСЕБІ

Брокер – дилер қаржылық инвестициялардың бағалы қағаздарын, сонымен бірге оларға қатынасы бар туындыларды есептейді. Олар бойынша мәміле ұйымдастырылған нарықта – ағымдағы құны бойынша жасалады, ал қаржылық құралдар бойынша мәмілелер ұйымдастырылмаған нарықта – бухгалтерлік есептің стандартына сәйкес жасалады (қаржылық, инвестициялардың есебі).

Қаржылық құралдардың ағымдағы құны нарықтық бағаларға сәйкес анықталады. Ал егер нарықтық баға болмаса, онда қаржылық құралдардың ағымдағы құнын брокер – дилер қаржылық құралдардың құнына әсер ететін факторлады ескеріп дербес анықтайды. Қаржылық құралдарды нарықтық баға негізінде бағалағанда ұйымдастырылған нарықта соңғы жарияланған сату бағасы бойынша бағалайды.

Егер қаржылық құралдар бірнеше қор биржаларының тізбесінде болса, онда қаржылық құралдардың ағымдағы құнын қор биржаларындағы котировкасын ескеріп анықтайды, онда осы қаржылық құрал бойынша саудаластық өтеді, немесе бұл қаржылық құралды брокер – дилер сатуды көздейді. Қаржылық құралдар саудаластығы көбінесе шетелдік қор биржаларын да, биржалық бағаларды ескере отырып шетел валютасында көрсетілген Қазақстан теңгесімен бағаланып жүргізіледі. Егер қаржылық құралдарды ақшалай нысанға көшіру қиындау болса, онда олар соңғы жарияланған нарықтық бағадан төмен болып бағаланады.

Мысалы: брокер – дилерде «Б» акционерлік қоғамның 3000 акциясы бар. Ол жалпы шығарылған акциялардың 80%-ын құрайды. «Б» акционерлік қоғамның қор биржаларында шамалы мөлшердегі акцияларының бір бірлігін 2000 теңгеден сатып-өткізген.

Бірақ, брокер – дилер сақтық принципімен 1 акцияның құнын 1800 теңгеден бағалаған.

Брокер –дилер қаржылық есептемеге жазған түсініктемесінде оны ашып көрсетуі керек:

1) «Б» акционерлік қоғамның акцияларының құны нарықтық баға негізінде 6 млн. теңгені құрайды (3000 x 2000);

2) «Б» акционерлік қоғамның акцияларының құны қаржылық есептемеде 5 млн. 400 мың теңге (3000 x 1800) мөлшерінде көрсетілген.

Бұл, акцияларды нарықта сату бағамының төмендеуіне соқтыру мүмкін деген ұсынысқа негізделген баға.

Нарықтың бағасы болмаған кездегі қаржылық құралдардың ағымдағы бағасы, олардың құнына әсер ететін факторларды ескеріп брокер – дилер анықтайды. Сонымен бірге брокер – дилер:

1) қаржылық құралдарға әсер ететін барлық факторлардың назарға алынғандығын;

2) қаржылық құралдардың ағымдағы құнын анықтайтын тәртіптің негізді және дәйекті орындалатынын;

3) ақпараттар және шешім қабылданғаны жөніндегі құжаттың рәсімделгеніне көздері жетуі керек.

Қаржылық құралдардың құнына әсер ететін факторларға жатқызылатындар (тек бұлармен шектелмейді):

1) эмитенттің қаржылық жағдайы;

2) эмитенттің бизнес – жоспары;

- 3) сатып алу күніндегі бағалы қағаздар құны;
- 4) брокер – дилердің үлес мөлшері және нарықтық өтімділігі;
- 5) бағалы қағазды сатудағы мүмкін болатын кез келген келісімге шектеулер жасау;
- 6) қайта ұйымдастырудағы кез келген аяқталмаған қызметтің (мысалы: қосылу туралы ұсыныс, сатып алу туралы, борыш құрылымын қайта қарау және конверсия) болмауы;

7) эмитенттің немесе салыстырмалы акционерлік қоғамның қаржылық құралдарының бағасы мен сауда – саттық көлемі және эмитентке әсер етуші экономикалық жағдайлардың өзгеруі;

- 8) брокер – дилердің соңғы сатып алуы немесе тізбекті қағаздардың сатылуы;

Одан басқа туынды бағалы қағаздардың ағымдағы құнын анықтағанда мынадай факторларды болашақтағы пайыздық мөлшерлемесін тұрақсыздықты, бағалы қағаздарды өтеу мерзімі және т.б. ескеру керек.

Брокер – дилер қаржы құралдарының ағымдағы құнын анықтағанда мыналарға негізделген әдіс қолдануларына болады:

- 1) белгілі математикалық формулаға негізделген әдіс;
- 2) табыстың мультипликациялануы;
- 3) дисконтке сәйкестелінген оңай өткізілетін бағалы қағаздар;
- 4) ағалы қағаздарды өтеу кезінде болатын табыс;
- 5) комбинацияланған әдістер;

Брокер – дилер үнемі, қолданып отырған әдістердің қаншалықты орынды екендігін қадағалап тексеріп отырулары керек. Қаржылық құралдардың құны дұрыс анықталғандығына сенімді болуы керек.

Брокер – дилермен жүзеге асырылатын операцияларды есепке алу. Табыс табу мақсатында брокер – дилер қаржы құралдарымен әр түрлі операцияларды жүзеге асырады, оларға жататындар:

- 1) бағалы қағаздарды және оларға қытысты туындыларды сатып алу – сату;
- 2) бағалы қағаздарды қарызға алу немесе қарызға беру;
- 3) репо немесе кері репо;
- 4) жаңа шығарылған бағалы қағаздарды орналастыру;

Брокер – дилер операцияларды қаржы құралдарымен өз атынан, сонымен бірге тапсырыскерлер атынан да жүзеге асырады. Қандайда болмасын операцияны орындау 2 күн алады.

Мәміле жасау күні - бұл қаржылық құралдарын сатып алу туралы шартқа қол қойған күн және онда барлық мәміленің маңызды аспектілері айтылады, оған қаржы құралдарының атауы, бағасы, саны, жеткізу шарты және т.б.

Есеп айырысу күні - бұл қаржылық құралдың сатып алушыға жеткізілген – шарт бойынша сатушымен есеп айырысқан немесе саудаластықты ұйымдастырушының белгіленген ережесі бойынша есеп айырысқан күн.

Мысалы брокер-дилер қор биржасынан қаржы құралдарын сатып алады. Мәміле 20XX жылы 15 қаңтардағы шартпен жасалған. Қор биржасында белгіленген ереже бойынша есеп айырысу 3 күнде жүзеге асырылуы керек. Сонда 15-қаңтар – мәміле жасасу күні, 18-қаңтар – есептесу күні.

Меншікті мәмілелер – ол брокер-дилер өз мүлдесімен меншікті қаражат негізіндегі қызмет және де жүргізілген ол операциялардың нәтижелері брокер-дилердің қаржылық есептемесінде міндетті түрде көрсетіледі.

Бағалы қағаздарды сатып алу - сату және оған қатысты туындылар. Қаржы құралдарын сатып алу – сату операцияларын брокер-дилер мәміле жасаған күні көрсетеді, өйткені қаржы құралдарының құнында болатын өзгерістерге байланысты барлық тәуекелділікті және экономикалық пайданы өзіне алады.

Мысалы: 20 XX шілдеде бағалы қағазды сатып-өткізу жөніндегі шартқа қол қойылады. Шартта операцияға байланысты барлық маңызды аспектілер айтылған, олар: қаржылық құралдардың аттары, бағасы, жеткізу шарттары, саны және т.б. шартқа сәйкес есеп айырысу 10 күнде орындалады. Бухгалтерлік есепте бағалы қағаздарды сатып алу-сату операцияларын 25 шілде күнгі жағдайға байланысты сатушының табыс шотына және алынуға тиіс шотында көрсетіледі, ал сатып алушы қаржылық инвестициялар шотында және төлеу шоттарында, яғни ақша қаражаттар шоттарында жазып көрсетеді.

Мәміле жүзеге аспағанда қауіп минималды болады, егер олар:

- 1) мәміле епідікпен қамтамасыз етілсе;
- 2) мәміле жасасу күні мен есеп айырысу күндер арасында кезең шамалы болса;
- 3) есеп айырысу клирингтік ұйым арқылы жүргізілсе.

Егер мәміле белгілі болса себепке байланысты орындалмаса, брокер-дилер есеп жазбалаларына осы операцияларға шегерулер жасайды.

Бағалы қағаздар брокер-дилер есебінде сатып алушымен сатушы мәміле жасаған күні белгіленген бағамен көрсетіледі. Бағалы қағаздарды ағымдағы құны бойынша есебін ұйымдастырғанда, ағымдағы құнының өзгеруінен болған табыс немесе зиян сол ағымдағы есеп беру кезеңінде мойындалады.

Мысалы: 20 XX жылы 20 шілдеде брокер-дилер «К» акционерлік қоғамнан бағалы қағазды әрқайсысын 500 теңгеден 1000 данасын алу жөнінде шарт жасады және 20XX жылы 23 шілдеде сатушымен «К» акционерлік қоғамның бағалы қағаздарының бір бірлігінің саудаластық бағасы 550 теңгеге көбейеді, ал 23 шілдеде 450 теңгеге дейін төмендеді.

Есеп брокер-дилер көрсетеді:

1) 20 шілдеде – бағалы қағаздың 500 мың тг. келуі (1000x500) «қаржылық инвестиция» шотының дебетінде және төленуге тиіс шотының кредитінде (Дт 1100 Кт 3311);

2) 21 шілдеде – бағалы қағаздардың ағымдағы құнының өзгеруі 50 мың теңге (550-500) «қаржылық инвестиция» шотының дебетінде және «инвестициялық қызыметтен түскен табыс шотының кредитінде (Дт 1100 Кт 6213);

3) 23 шілдеде – сатушы мен есеп айырысу 500 мың тг. төленуге тиіс шотының кредитінде (Дт 3311, Кт1040); және бағалы қағаздың ағымдағы құнының өзгеруі 100 мың /тг. (450-550) «қаржылық инвестиция» шотының дебетінде және «инвестициялық қызыметтен түскен табыс» шотының кредитінде түзетпе қызылмен (сторно) көрсетіледі (Дт 1100 Кт 6213);

Туындылармен операциялар (форворд, опциондық шарт, фьючерес, своп шарттары) мәміле жасалған күні ағымдағы құнымен брокер – дилердің бухгалтерлік есебінде көрсетіледі. Шарт бойынша алынатын немесе төленетін сома брокер – дилердің қаржылық есептемесінде – негізгі сома ашылып көрсетілуі керек.

Мәміле затының ағымдағы құнының өзгеру нәтижесінде пайда болған табыс немесе зиян, тек сол есеп беру кезеңде мойындалады.

Мысалы: брокер – дилер наурыз айында 10 тонна бидайды 1 тоннасын 12 мың теңгеден алуға және оны 30 қазанда жеткізілуі керек фьючерстік шарт жасасады. Фьючерстік шартта жобаланған негізгі сомасы 120 мың теңге (10 x12). Ал фьючерстік шарттағы баға мәміле жасасқан кезде қор биржасында сондай болды делік. Мауысым айында бидайдың бағасы 13 мың теңгеге дейін көтерілді. Осыған сәйкес фьючерстік шартта да баға 130 мың тг. өзгерді. Фьючерстік мәміле затының ағымдағы құны, фьючерстік шарттың баға айырмасы ретінде 10 мың теңгені құрды (130 -120).

Брокер – дилер есепте операцияны былай көрсетеді:

1) наурыз айында – қаржылық есептемеге түсініктеме хатта фьючерстік келісімдегі 120 мың теңге туралы ақпаратты көрсетеді (мәміле жасасқандағы ағымдағы құны нольге тең);

2) мауысымда – мәміле заттың ағымдағы құнының өзгеруі 10 мың тг. (130 – 120 -0) алуға тиіс шотының дебетіне және табыс шотының кредитінде (ағымдағы құны 10 мың тг.) Дт 1211 Кт 6280 көрсетіледі;

3) қазанда – есепке алынған бидайдың 130 мың тг. «тауарлы – материалдық босалқылар» шотының дебетінде, 10 мың тг. «ақша қаражаттар» шотының және 120 мың тг. «ақша қаражаттар» шоттарының кредитімен корреспонденцияланады (мәміленің ағымдағы құны 10 мың тг. күйінде өзгеріссіз қалды);

Дт 1320 – 130,0;

Кт 1211 – 10,0;

Кт 1040 – 120,0;

Бағалы қағаздарды шеттен қарыз ала тұру және шетке қарыз бере тұру. Бағалы қағаздарды қарызға ала тұру және бере тұру операцияларды қамтамасыз етілген қарыз болып есептеледі, өйткені бұл бағалы қағазды қарызға алушы адамға кепілдік беру болып қарастырылады. Кепілдік зат болып ақша, бағалы қағаз және тағы басқа активтер болуы мүмкін, бірақ олардың құны қарызға алған бағалы қағаз құнынан жоғары болу керек.

Қарыз берушінің активі – кепілдік зат ретінде салынған, қарызға алынған сома ретінде қаралады, ал қарызға берілген бағалы қағаз – қарызға алынған соманың кепілдік заты болады. Көрсетілген қызмет үшін алынатын сыйақы уақытша қатынас ретінде табыс болып мойындалады, олар активпен болған нақты табыс.

Мысалы: «А» брокер – дилер басқа брокер – дилер «К» серіктестіктің 100 мың тг. акцияларын 4 айға қарызға береді. Кепілдік ретінде 110 мың тг. облигация берілген. Сыйақы сомасы 2 мың тг.

«А» брокер – дилер есепте операцияны былай көрсетеді:

1) 110 мың тг. есепке алынған облигация – «Облигация» шотының дебетінде және төленуге тиіс шотының кредитінде (Дт 1100 Кт 3311);

2) Есептелінген сыйақыны есепті кезең үшін 500 теңге (2000/4) – «Есептелінген пайыз» шотының дебетінде және «Акциядан дивиденд және пайыз түріндегі табыс» шотының кредитінде (Дт 2170 Кт 6120) көрсетеді;

Қарыз алушының кепілдік заты негізінде алынған бағалы қағазы кепілдік зат сомасына тең құнымен алу шарттарында көрсетіледі.

Көрсетілген қызмет үшін есептелінген сыйақы сомасы шығын ретінде танылады.

Мысалы: жоғарыдағы мысал бойынша брокер – дилер (бағалы қағазды қарыз алушы) мынандай жазу арқылы көрсетеді;

1) қарызға кепілдікке берілген бағалы қағаз 110 мың тг. облигация – алынуға тиіс шотының дебетінде және «облигация» шотының кредитінде (Дт 1211 Кт 1100);

2) есеп беру мерзімі үшін есептелінген берілуге тиіс сыйақы сомасы 500 тг. «Пайыз бойынша шығыс» шотының дебетінде және «Есептелінген пайыз» шотының кредитінде (Дт 7310 Кт 3380) көрсетіледі;

Репо және кері репо. Репо және кері репо сатып-өткізу операциялары болып есептеледі, өйткені меншік құқығы қоса беріледі. Егер меншік құқығы берілмесе, онда ол операция жоғарыда айтылғандай қамтамасыз етілген қарыз болып есептеледі.

Репо операцияларын жүзеге асырғанда брокер – дилер шартта келісілген сомадағы бағалы қағазды сатып алу міндеттерін ескереді.

Көрсетілген қызмет үшін сыйақы сомасы уақытша арақатынас негізінде шығын ретінде танылады.

Мысалы: «А» брокер – дилер 20XX жылы 1 мамырда «В» брокер – дилермен әрқайсысын 200 теңгеден 1000 дана акцияларды сатып - өткізуге және оларды 5 айдан кейін әрқайсысын 210 теңгеден қайта сатып алуға мәміле жасасты.

«А» брокер – дилер есепте операцияны былай көрсетеді:

1) мәміле жасасқан күні (1 мамыр) кері сатып алу шартына сәйкес сатып - өткізілетін бағалы қағаз сомасына – 200 мың теңге (200 x 1000) «Алуға тиіс» шотының және 10 мың тг. «Болашақ кезең шығысы» шотының дебетінде 210 мың тг. «Төленуге тиіс» шотымен корреспонденцияланады).

Дт 1211 – 200,0;

Дт 1620 – 10,0;

Кт 4030 – 210,0.

3) есеп айырысу күні алынған 200 мың тг. «Ақша қаражат» шотының дебетінде және алынуға тиіс шотының кредитінде (Дт 1040 Кт 1211);

4) әр ай сайын сыйақы бойынша есептелінген шығыс сомасы 2 мың тг. (210 – 200 :

5) «Пайыз бойынша шығыс» шотының дебетінде және «Болашақтағы кезең шығысы» шотының кредитінде (Дт 7310 Кт 1620) көрсетіледі.

Кері репо операцияларын жүзеге асырғанда брокер – дилер қайта қайтару шартындағы бағалы қағаздарды алуға тиіс шоттарында көрсетеді де шартта келісілген құнымен есепке алады.

Мысалы: жоғарыдағы келтірілген мысал бойынша:

«В» брокер – дилер есепте операцияны былай көрсетеді:

1) мәміле жасасқан күні – кері сатып алу шартына сәйкес сатып алынған 210 мың тг. бағалы қағазды алуға тиіс шотының дебетінде, 200 мың тг. төленуге тиіс шотының және 10 мың тг.

«Болашақ кезең табысы» шотының кредитінде

Дт 1211 – 210;

Кт 4030 – 200;

Кт 3520 – 10 көрсетіледі.

2) Есеп айырысу күні – 200 мың тг. сома «Төлеуге тиіс» шотының дебетінде және «Ақша қаражаттар» шотының кредитінде (Дт 4030 Кт 1040 – 200,0);

3) әр ай сайын – есептелінген 2 мың тг. ((210 – 200) : 5) сыйақы сомасы «Болашақ кезең табысы» шотының дебетінде және «Акциядан дивиденд және пайыз түріндегі табыс» шотының кредитінде (Дт 3520 Кт 6110724 – 2,0) көрсетіледі.

Қысқа сауда – саттық. Қысқа сауда – саттық операциясы брокер – дилер уақытша пайдалануға алған бағалы қағазды сатуды және де сол қарызға берген брокер – дилерге қайтаруды ұйғарады.

Қысқа сауда – саттық операциясын жүзеге асыру нәтижесінде пайда болған міндеттемелер, ағымдағы құны бойынша есептеледі. Ағымдағы құны өзгеру нәтижесінде болған табыс немесе зиян ол пайда болған есепті кезеңде мойындалады.

Көрсетілген қызмет үшін есептелінген сыйақы сомасы уақытша арақатынас негізінде шығыс ретінде мойындалады.

Мысалы: «А» брокер – дилер 25-мамырда «Б» акционерлік қоғамның бағалы қағазын сатты, оны ол басқа брокер – дилерден 200 данасын әрқайсын 1000 теңгеден қарызға алған. Бір аптадан кейін, яғни 1-маусымда бағалы қағаздың бағасы 900 тг. төмендейді «А» брокер-дилер 20-маусымда бағалы қағазды биржадан оларды қайтару мақсатында сатып алды (акция бағамы сол қалпында болады). Көрсетілген қызмет үшін «А» брокер-дилер былай көрсетеді:

1) 25-мамырда – бағалы қағаздардың сатылуы, соның иелігінде жоқ 200 мың тг. (200x1000) сомасы «Ақша қаражаттары» шотының дебетінде және төлеуге «Төлеуге тиіс» шотының кредитінде (Дт 1040 Кт4030);

2) 1-маусымда - міндеттеменің ағымдағы құнының өзгеруі 20 мың теңге сомада (200-180 «Төленуге тиіс» шотының дебетінде және «Табыс» шотының кредитінде (Дт 4030 Кт6213);

3) 20-маусымда – бағалы қағазды сатып алу және оларды 180 мың теңге сомасын да қайтару, «Төленуге тиіс» шотының дебетінде және «Ақша қаражаттар» шотының кредитінде (Дт4030 Кт 1040);

4) Есеп беру есебін жасаған күні – есептелегн төленуге тиіс сыйақы сомасын «Пайыз бойынша шығыс» шотының дебетінде 31-мамырда 1154 тг. (50000:26.6) және 20 маусымда 3846 тг. (5000:25.20). «Төленуге арналған пайыз» шотының кредитінде (Дт 2180 Кт 4160).

Жаңа шыққан бағалы қағазды орналастыру. Жаңа шыққан бағалы қағазды егер брокер-дилер эмитенттен эмиссияланған бағалы қағаздың бір бөлігін немесе барлық сомасын өтеп алса, онда орналастыру операциясы меншікті мәмілеге жатқызылады.

Бұл жағдайда операция бағалы қағазды жоғарыда айтылғандай сатып алу-сату болып саналады.

Клиенттің тапсырмасы бойынша мәмілелер. Клиенттің тапсырысы бойынша мәмілелер – бұл брокер-дилер табыс алц максатында қаржы құралдармен клиент мүддесімен операцияларды жүзеге асырады және де ол операция нәтижелері брокер-дилердің қаржылық есептемесінде көрсетілмейді.

Брокер-дилер клиент тапсырыс бойынша мына операцияларды жүзеге асырады:

а) клиенттің шотын номиналды бағалы бағалы қағаз ұстаушы құқығымен жүргізіледі.

ә) клиенттің шотын жүргізуге құқығы жоқ.

Брокер-дилер номиналды бағалы қағаз ұстаушы қызыметін жүзеге асырғанда клиенттің есебімен активтердің сақталуын қамтамассыз етеді.

Клиентке тиісті ақшаны брокер-дилер меншікті өз ақшасынан бөлек қаржылық есептемесінде ашып көрсетеді.

Клиенттен түскен ақшаны брокер-дилер «Ақша қаражаттар» шотының дебетінде және «Төленуге тиіс» шотының кредитінде көрсетеді. Клиенттің ақшасын пайдалану – «Төленуге тиіс» шотының дебетінде және «Ақша қаражаттар» шотының кредитінде көрсетіледі.

Клиентке тиісті бағалы қағазды брокер-дилер бухгалтерлік баланста көрсетпей, ішкі регистор есебінде есептейді. Ішкі есеп жүргізу тәртібі бағалы қағаз нарығының кәсіпқой қатысушы ұйымының өзін-өзі реттеушілік ережелерімен және Қазақстан Республикасының заңымен жүзеге асырылады.

Брокерлік қызмет көрееткені үшін комиссияндық табыс мәміле жасасқан күні танылады, өйткені комиссияндық сыйақы алуға байланысты жұмыстар сонымен аяқталады.

Мысалы: брокер-дилер клиенттің тапсырмасын орындап, сатушыны табады және де клиентпен сатушы арасында 20-тамызда «Б» серіктестіктің акциясын сатып алу жөнінде шарт жасасады, олардың арасында есеп айырысу 1-қыркүйекте жасалынады. Брокер-дилердің комиссияндық табысы 20-тамызда танылады.

Клиенттің тапсырсытарынан орындалғанда біргеше мәміле жасау қажет болса (сол бағалы қағазды сатып алу-сату туралы), ал комиссияндық сыйақының жартысына тең сома бағалы қағазды сатып алу жөніндегі мәміле жасасқан күні табыс болып, ал қалған бөлігі бағалы қағазды сату жөнінде мәміле жүзеге асқан күні танылады.

Мысалы: клиент «К» серіктестіктің акциясын нарықтық құны көтеріледі деп ойлап белгілі акция мөлшерін сатып алуға және 1 айдан кейін оны сатуға тапсырыс береді. Сонымен бірге брокерлік қызмет шартында осы операцияны орындалғаны үшін 50 мың комиссияндық сыйақы төлеу ескерілген. Брокер-дилер мәміле жасаған күні, яғни акцияларды сатып алған күні 25 мың тг. (50:2) комиссияндық сыйақы, ал сату жөніндегі мәміле жүзеге асқан уақытта қалған 25 мың тг. танылады.

Клиенттің тапсырмасы бойынша мәмілелер шарт бойынша белгіленген есептеу күні жүзеге асырылса, онда брокер-дилердің бухгалтерлік шотында көрсетілмейді, тек төлеу туралы проблема болған жағдайда ғана брокер-дилер өз шоттарында көрсетеді. Бұл жағдайда ол сома есеп айырысу күні клиент төлейтін дебиторлық қарыз болып көрсетіледі, өйткені брокер-дилер клиент атынан сатушыға өз ақшасын немесе қаржылық құралын береді.

Мысалы: брокер-дилер клиенттің тапсырмасы бойынша «А» серіктестіктің бір белгілі 1000 тг, тұратын 500 дана облигациясын сатып алады. Ал белгіленген комиссиялық сыйақы мәміленің жалпы сомасынан 1%. Бағалы қағазды сатып алу-сату туралы шарт 20XX жылы 1-шілдеде қол қойылған, айырбас тамызға дейін, яғни 1 ай ішінде өтуі керек. Клиенттің шотында ақшаның болмауына байланысты брокер-дилер 5-тамызда өз ақшасынан «А» серіктестігі мен есеп айырысады. Ал клиенттен ақша 20-қыркүйекте түседі.

Мәміле жасаған күні (яғни 1-шілде) брокер-дилер көрсеткен қызметі үшін 5 мың тг. (500x1000:100.1) комиссиялық және клиенттің дебиторлық комиссиялық сыйақы қарызын көрсетеді.

Есеп айырысу кезінде (яғни 5-тамызда) брокер-дилер 500 мың тг. серіктестік алдындағы кредиторлық қарызды өтейді.

Клиенттен ақша түскенде (20-қыркүйек) брокер-дилер 505 мың тенге клиенттің дебиторлық қарызын өшіреді (5 тг комиссиялық сыйақы және 500 ың тг. бағалы қағазды сатып алуға төленген сома).

Жаңа бағалы қағазды орналастыру операцияларын жүзеге асырғанда брокер-дилер басқарушы андеррайтер қызметін немесе эмиссиялық синдикат мүшесі қызметін атқара алады.

Басқарушы андеррайтер қызметін орындағанда брокер-дилер бағалы қағазды орналастырғаны үшін табыстан басқа бақыланған және эмиссиялық синдикаттың құжаттамасын жүргізгенге табыс алды.

Бағалы қағазды орналасқаны үшін комиссиялық табыс тек ҚР бағалы қағаз нарыған реттейтін орган құжаттарды бекіткеннен кейін, яғни эмиссиялаған бағалы қағаз орналасқанын дәлелдегеннен кейін ғана танылғады.

Мысалы: брокер-дилер номиналды құны 1000 тенгеден 9000 дана бағалы қағазды орналастыру жөніндегі эмитентпен андеррайтингтік шарт жасасады. Шартта бағалы қағазды орналасқаны үшін брокер-дилерге бағадан 5% мөлшерлеменен жеңілдік берілген андеррайтингтік қызмет бойынша тәуекелділікті азайту мақсатында брокер-дилер «К» эмиссиялық синдикаттың ұйымдастырушысы болады.»К» брокер-дилер арасындағы эмиссиялық шарт бойынша әрқайсысы 3000 дана бағалы қағаздан орналастыру қажет және орналасқандығы үшін әр брокер-дилерге төленетін жеңілдік 4%. 1-шілдеде «В» брокер-дилер – 2000 дана, «Д» брокер-дилер – 1000 дана, «К» брокер-дилер 2500 дана акция орналастырады. 30-қарашада барлық акциялар орналасты, 18-желтоқсанда ҚР арнайы органы эмиссиялық бағалы қағазды орналастырғанын дәлелдейтін құжатты бекітті.

1-шілде:

«В» брокер-дилердің комиссиялық сыйақысы 80 мың тг. құрайды. (2000x1000x4:100);

«Д» брокер-дилер – 40 мың тг. (1000x1000x4:100);

«К» брокер-дилер – 155 мың тг. (100000+55000), мұндағы 100 мың тг. орналастырғаны үшін комиссиялық сыйақы (2500.1000.4:100), ал 55 мың тг. – басқару қызметі үшін комиссиялық сыйақы ((2000+1000+2500)x1000x1:100).

Бухгалтерлік есепте брокер-дилер комиссиялық сыйақы алынуға тиіс шотының дебетінде және «Болашақтағы табыс» шотының кредитінде көрсетеді (Дт 1211Кт 3520).

30-қарашада:

«В» брокер-дилер комиссиялық сыйақы 40 мың тг. ((3000-2000)х4х100:100);

«Д» брокер-дилер – 80 мың тг. ((3000-1000)х4:100:100);

«К» брокер-дилер - 55 мың тг. (20000+35000) мұндағы. 20 мың тг. орналастырғаны үшін комиссиялық сыйақы (3000-2500)х4:100х1000 және 35 мың тг. – басқарудағы қызмет үшін комиссиялық сыйақы ((9000-5500)х100х1: 100).

Бухгалтерлік есепте брокер-дилер комиссиялық сыйақыны алынуға тиіс шотының дебетінде және «Болашақтағы табыс» шотының кредитінде көрсетеді (Дт 1211 Кт 3520).

18-желтоқсанда:

Барлық сыйақы сомасын брокер-дилер бухгалтерлік есепте «Табыстар» шотының кредитінде және «Болашақтағы табыстар» шотының дебетінде көрсетеді (Дт 3520 Кт 6213).

Орындайтын қызметіне (андеррайтерлік басқару немесе эмиссиялық синдикат мүшесі) байланысты брокер-дилердің әр түрлі шығыстары болады.

Андеррайтер басқару қызметін орындағанда бағалы қағазды сатып- өткізуден басқа орналастыру шығыстарына байланысты, жарнама, бағалы қағаздар нарығын тұрақтандыру т.б. шығыстары болады, бұдан басқа да брокер-дилердің құқықтық қызмет көрсеткендерге ақысынтөлеу, эмиссиялық синдикатты ұйымдастыр қызметін жүзеге асыру сияқты шағындары болады. Айтылған шығыстар ағымдағы шығыстар ретінде тек осыған сәйкес табыс ескерілгенде ғана танылуы керек. Мысалы: «К», «В» және «Д» брокер-дилерді қарастырайық. 30-қарашада «Б» брокер-дилердің бағалы қағазды орналастыруға байланысты шағындары 100 мың тг., «Д» брокер-дилер – 90 мың тг. және «К» брокер-дилер – 180 мың тг. құрайды.

30-қарашада брокер-дилердің бухгалтерлік есептерінде бұл сома болашақтағы шағындар шотында ескеріледі (343).

18-желтоқсанда «В» брокер-дилер 100 мың тг. сомадағы шығыны, «Д» брокер-дилердің – 90 мың тг., «К» брокер-дилердің 180 мың тг. болашақтағы шағын шотының кредитінен ағымдағы шағын шотының дебетіне жатқызылады (Дт 833 Кт 343).

Қорта айтқанда, егер операцияның аяқталуы мүмкін болмаған жағдайда, ал бағалы қағаз тіркелген, онда бағалы қағазды орналастыруға қатысқан брокер-дилер көтерген шығындарын есепті кезең шығындарына жатқызады.

Мысалы: брокер-дилерлер жоғарыдағы келтірілген мысалдар бойынша барлық акцияларды орналастыра алмады делік, сонда 30-қарашада бағалы қағаздар эмиссиясы орындалмаған болып танылады. 30-қарашада брокер-дилер дебиторлық қарызды бағалы қағазды орналастыруға байланысты комиссиялық сыйақыны жояды және бағалы қағаздарды орналастыруға байланысты болған шығындарды ағымдағы шығын деп таниды. Бухгалтерлік есепте комиссиялық сыйақы алынуға тиіс шотының кредитінде, «Болашақтағы табыс» шотының дебетінде бейнелейді, ал шағын сомасы («В» - 100 мың, «Д»-90 мың, «К» 180 мың) болашақтағы шығыс шотының кредитінде және «Төқтотылған операциялардың табысы» шотының дебетінде бейнеленеді (Дт 3520 Кт 1211, Дт 7413 Кт 1620).

ӘДЕБИЕТ

1. Бороздин П. Ю. Ценные бумаги и фондовый рынок. М., 1994.
2. Оразбекұлы Б. Инвестициялық институттардағы бухгалтерлік есеп-Алматы, Экономика, 2002.